

Иво Ников Даниел Георгиев Антонио Гинев

Антична литература

Учебно помагало

Под редакцията на
проф. д-р Богдан Богданов
и доц. д-р Миглена Николчина

Изток-Запад
2011 г.

Учебното помагало отговаря на държавните образователни изисквания за учебниците и учебните помагала и е одобрено от МОН с протокол № 32/03.08.2001 г.

Книгата може да се ползва както от учениците в девети клас, така и от студенти и учители.

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана, обработвана със системи за съхранение на информация или предавана по каквито и да е електронни или механични начини, включително фотокопия и запис, без писменото разрешение на издателя.

© Иво Ников, Даниел Георгиев, Антонио Гинев — автори, 2011

© — корица, 2011

© Изток-Запад — издател, 2011

ISBN 978-954-3218-

Съдържание

Няколко въстъпителни думи.....	10
Глава първа. Старогръцка митология	13
Мит и митология.....	13
Определения за мит.....	13
Характеристики на мита.....	13
Митология.....	14
Обособени групи митове	15
Приказка и мит.....	16
Сказание	16
Предание	17
Легенда	17
Сага.....	17
Развитие на древните представи за облика на божествените същества	18
Теогония (раждане на боговете) по Хезиод.....	18
По-важни божества в старогръцката митология	20
Уранични (небесни) божества	20
Морски божества.....	20
Хтонични (подземни) божества.....	21
Глава втора. Сукцесия на литературните родове	22
Синкретизъм на словесността.....	22
Сукцесия на литературните родове	22
Що е сукцесия.....	22
Сукцесия на литературните родове в старогръцката литература.....	23
Поезия.....	23
Проза	24
Глава трета. Старогръцки епос.....	26
Епос. Видове епос.....	26
Що е епос.....	26

Видове старогръцки епос.....	26
Обособености на Омировия епически стил.....	27
Епически герои.....	27
Основни черти на епическите герои.....	29
Физическа и социална мощ.....	29
Физическа и духовна красота.....	29
Висока нравственост.....	29
Етика на героя.....	30
Житейската му цел е борбата за слава.....	30
Героят трябва да е доблестен.....	31
Героят притежава чувство за воинска чест.....	31
„Айдос“.....	31
Крайности в поведението на героите.....	32
Как са обрисувани героите в епоса.....	33
Идеализирани.....	33
Липса на психологизъм.....	33
Постоянни епитети.....	33
Стихосложение и структура на епическата песен.....	33
Стихотворни стъпки.....	33
Хекзаметър.....	34
Глава четвърта. Троянски митологичен цикъл.....	35
Митове за Троянската война.....	35
Раждането на Елена.....	35
Сватбата на Пелей и Тетида.....	35
Раждането на Парис.....	36
Сватбата на Менелай и Елена.....	36
Отвлечане на Елена.....	36
Начало на войната.....	36
Край на войната.....	37
Съдбата на победените.....	37
Завръщане на ахейските герои.....	37
Поemi за Троянската война (подредени според хронологията на събитията).....	38
Глава пета. „Илиада“.....	39
История на творбата.....	39
Сюжет.....	39
Тема.....	39
Структура на поемата.....	40
Схема на действието.....	40
Основни групи персонажи в поемата.....	40
Ахейци.....	40
Троянци.....	40
Богове.....	41
Идеята за съдбата в „Илиада“.....	41
Симетрия на поемата.....	42

Глава шеста. „Илиада“ — песен първа	43
Основни персонажи (по реда на появяването).....	43
Структура на песента.....	43
Симетрия в песента	45
Глава седма. „Илиада“ — песен втора	46
Основни персонажи (по реда на появяването).....	46
Сюжетен ход.....	46
Терсит — антигероичният образец	49
Идейна и структурна роля на епизода с Терсит	49
Близост между словата на Ахил и Терсит	49
Терсит — преобърнат образ на епическия герой.....	49
Терсит — антигерой и аутсайдер.....	50
Терсит и културният архетип на шута.....	50
Симетрия в песента.....	51
Глава осма. „Илиада“ — песен шеста	52
Основни персонажи (по реда на появяването).....	52
Структура на песента.....	52
Симетрия в песента	55
Глава девета. „Илиада“ — песен осемнадесета	56
Основни персонажи (по реда на появяването).....	56
Структура на песента.....	56
Сюжетно-тематични особености	58
Структурна роля на епизода с изковаването на Ахиловия щит.....	58
Епическото в изображението на щита на Ахил	58
Изображенията на щита.....	59
Тройственост в художествената визия.....	60
Щитът — миторитуален контекст.....	61
Ритуално-магическата семантика на въоръжението на Омировия герой.....	61
Хефест — божественият ковач	62
Щитът като културен символ	62
Семантика на изображението на щита на Ахил	63
Глава десета. „Илиада“ — песен двадесет и втора	65
Основни персонажи (по реда на появяването).....	65
Структура на песента.....	65
Ахил и Хектор — двете лица на героизма.....	67
Симетрия в песента	68
Глава единадесета. „Илиада“ — песен двадесет и четвърта	69
Основни персонажи (по реда на появяването).....	69
Структура на песента.....	69
Проблемни аспекти на помирението между Ахил и цар Приам	71
Симетрия в песента	73
Глава дванадесета. Старогръцка лирика	74
Поява и обща характеристика	74

Поява и разцвет.....	74
Обща характеристика	75
Класификация на лириката	75
Декламативна лирика	76
Елегия	76
Ямб.....	76
Песенна лирика (мелика).....	77
Солова лирика.....	77
Хорова лирика.....	77
Глава тринадесета. Старогръцка драма	78
Произход на старогръцката драма.....	78
Характеристика на понятието „празник“	78
Старогръцките празници.....	80
Мистериални празници.....	80
Немистериални празници.....	81
Митът за Дионис в контекста на старогръцката празничност	82
Характер на драматическото състезание	85
Архитектурно устройство на античния театър	86
Сценична техника	86
Актьорско облекло и сценична игра	87
Сценична игра.....	88
Глава четиринадесета. Старогръцка (атическа) трагедия	89
Постановка на трагедията.....	89
Хор.....	89
Актьори.....	89
Структура на трагедията.....	90
Особености на театралното общуване	91
Представяне на човека в трагедията.....	91
Трагичното като естетическа категория.....	91
Персонажна схема	92
Сюжет на трагедията	93
Трагедията като фабула	93
Основна проблематика на сюжета	93
Структура на сюжета като ситуация.....	93
Правило за „трите единства“ в трагедията.....	94
Естетика на старогръцката трагедия.....	94
Аристотел за трагедията	94
Зрителско възприятие на трагедията	96
Глава петнадесета. „Прикованият Прометей“ от Есхил.....	99
Светогледът на Есхил	99
Особености на Есхиловата драматургия.....	99
История на творбата	101
Прометей и митологичният архетип на културния герой.....	101
Културният герой	101

Митът за Прометей и трактовките му в контекста на старогръцкото схващане за човешката история	102
Жанрова и стилистична характеристика	104
Особености на драматическото действие.....	104
Сюжетен ход.....	105
Роля на Хора	106
Характери в трагедията	106
Глава шестнадесета. „Антигона“ от Софокъл.....	108
Идейно-философски възгледи на Софокъл	108
Особености на Софокловата драматургия	109
Черти на Софокловите трагедии	109
Митологична основа	110
Жанрова и стилистична характеристика.....	111
Сюжетен ход.....	111
Роля на Хора	113
Характери в трагедията	114
Принцип на изграждане на характерите.....	116
Образът на Антигона	116
Същност на основния драматичен конфликт	116
Социалнополитическа основа на „Антигона“	116
Креон и Антигона (Сравнителна характеристика)	117
Някои идейни изводи	117
Глава седемнадесета. „Едип цар“ от Софокъл.....	118
Митологична основа	118
Жанрова и стилистична характеристика.....	119
Сюжетен ход.....	119
Роля на Хора	123
Характери в трагедията	124
Образът на Едип.....	125
Едип цар и Едип тиран	126
Същност на основния драматически конфликт	126
Идеята за слепотата и просветлението.....	127
Глава осемнадесета. „Вакханки“ от Еврипид.....	129
Идейно-философски възгледи на Еврипид.....	129
Особености на Еврипидовата драматургия.....	130
Сюжетен ход.....	132
Роля на Хора	135
Характери в трагедията	136
„Вакханки“ — общо интерпретационно поле	137
Глава деветнадесета. Старогръцка комедия.....	139
Произход на старата атическа комедия.....	139
Постановка на старата комедия	139
Структура на старата комедия	140

Стилистика на старата комедия.....	140
Средна атическа комедия.....	141
Нова атическа комедия.....	141
Мим	141
Глава двадесета. „Конниците“ от Аристофан	142
Мирогледът на Аристофан	142
Идеен смисъл на комедиите на Аристофан.....	142
Стилистични и жанрови характеристики на Аристофановите комедии	143
Три периода в творчеството на Аристофан (по Алексей Лосев и Богдан Богданов).....	143
„Конниците“ — история на творбата	144
Особености на драматическото действие.....	145
Характери в комедията.....	148
„Конниците“ — социално послание	149
Глава двадесет и първа. Елинизъм	150
Що е елинизъм.....	150
Периодизация на елинизма	150
Елинистическият човек	150
Философията през елинизма	151
Религиозен живот.....	151
Литература на елинизма	152
Основни характеристики.....	152
Драмата през елинизма.....	152
Елинистичният театър.....	153
Влиянието на Еврипид върху драматичните жанрове	153
Малки поетически форми	153
Епос	154
Учена поезия.....	154
Елинистична проза	154
Глава двадесет и втора. Римска литература.....	157
Периодизация	157
Долитературен период (от V в. до 240 г. пр.Хр.).....	157
Древната римска словесност	158
Поезия.....	158
Драма.....	158
Епос	158
Проза	158
Ранна римска литература (240—81 г. пр.Хр.)	159
Културно развитие.....	159
Литературно развитие.....	160
Златен век (81 пр.Хр.—14 г. сл.Хр.)	163
Културни тенденции.....	163
Време на Цицерон (81—43 г. пр.Хр.)	163
Време на Октавиан Август (43 пр.Хр.—14 г. сл.Хр.).....	163

Сребърен век (14—117 г. сл.Хр.).....	165
Културно развитие.....	165
Литературно развитие.....	165
Късна римска литература от епохата на Империята (117 г.—III в. сл.Хр.).....	166
Културно развитие.....	166
Литературно развитие.....	167
Период на Късната античност (IV—VI в.).....	168
Приложения.....	169
Речник на имената и термините.....	187
Библиография	237
Интернет връзки	244

Няколко встъпителни думи

Уважаеми читатели,

Пред вас е едно принципно ново учебно помагало, посветено на гръко-римската антична литература. То намери своето успешно приложение в практиката на средното училище — в продължение на три години екип от преподаватели от столичното НСОУ „София“ го подлагаха на ежедневни „изпитания“ при работата си с учениците.

Концепцията за книгата е вдъхновена от атрактивната първоначална идея за „царския пищов“ — максимум информация в минимум обем, която впоследствие бе сериозно култивирана. Помагалото има и справочен характер — двете приложения и речникът спомогат за възприемането на (до голяма степен) вече кодифицираната антична словесност.

Теоретичните акценти в книгата логично са поставени върху старогръцката митология, оформянето и спецификата на литературните родове епос, лирика и драма.

Информацията е структурирана на три равнища: първото и основополагащо за цялата книга ангажира масовия читател.

Допълва се от второто равнище, насочено към аудиторията с погчертан интерес към античната литература. То е обособено от основното и шрифтово (изписано с безсерифен шрифт с по-малка височина на буквите).

За по-добро възприемане на литературните текстове сме въвели и трето равнище (ГРАФИЧНО РЕШЕНО САМО С КАПИТЕЛКИ). То акцентира върху най-важните сюжетни моменти от античните художествени творби.

Думите със старогръцки произход са транскрибирани на латиница (избегнато е означаването на дълги и кратки гласни). Думите, изписани с курсив (наклонен шрифт), могат да бъдат открити в Речника на имената и термините.

- ! Абзаците, пред които стои удивителен знак, обръщат внимание върху
- характерни детайли от описваната точка.

С „НО:“ се въвежда информация, теза или аргумент за допълнителен размисъл, различни или дори противоположни на основното изложение, с което се дава възможност за по-пълна представа на разглеждания проблем.

В главите за старогръцката драма думата „герой“ не е в курсив, защото не е използвана в смисъла, който притежава в епоса, а в съвременното си значение — персонаж. Пак там Хор е изписван с главна буква, защото е възприеман като самостоятелен персонаж.

С главни букви в помагалото са изписани и ред имена, които днес се възприемат като нарицателни — като *циклопи*, *харити* и т.н., но във времето на *Хезиод* и *Омир* все още имат характера на собствени имена.

В главата за римската литература имената, които не могат да бъдат открити в речника, са изписани изцяло, докато тези, фигуриращи в речника — така, както са популярни в нашата литература — напр. Цицерон вместо Марк Тулий Цицерон.

Приложение 1 представя накратко (с най-характерните явления) периодите на гръко-римската антична култура.

Приложение 2 съдържа графични схеми на родовите връзки между основните персонажи от старогръцката митология.

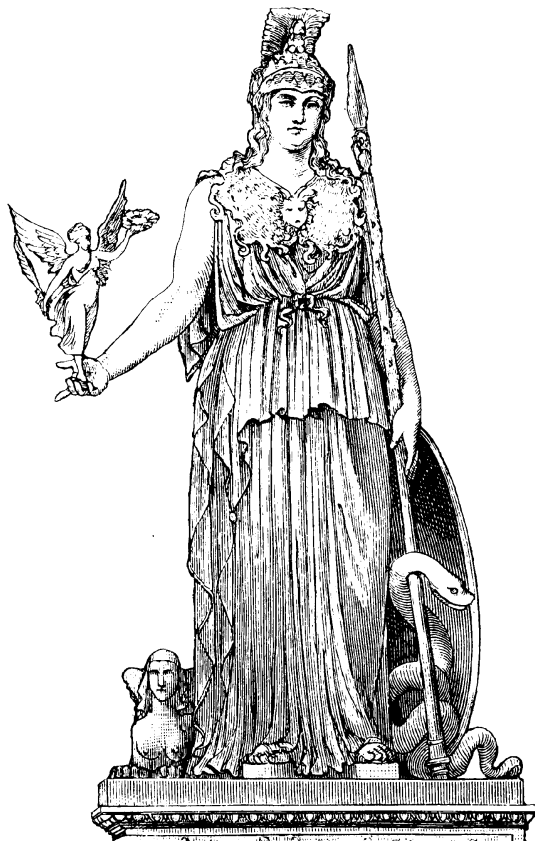
Накрая бихме искали да изкажем благодарности на хората, помогнали ни за създаването на тази книга: нашите колеги от НСОУ „София“ и от СУ „Св. Климент Охридски“, г-жа Магделина Тодева, г-жа Доротея Табакова, рецензентите гл. ас. Огнян Ковачев и Мила Виденова и най-вече на нашите редактори — проф. д-р Богдан Богданов и доц. д-р Миглена Николчина.

От авторите

Списък на съкращенията в книгата:

- вер.** — вероятно
- вж.** — вижте
- гр.** — гръцки
- ит.** — италиански
- лат.** — латински
- межд.** — междуметие
- ок.** — около
- пр.Хр.** — преди Христа
- р.** — река
- сл.Хр.** — след Христа
- срв.** — сравнете
- стгр.** — старогръцки
- стр.** — страница
- стфр.** — старофренски
- т.нар.** — така наречен

Старогръцка митология

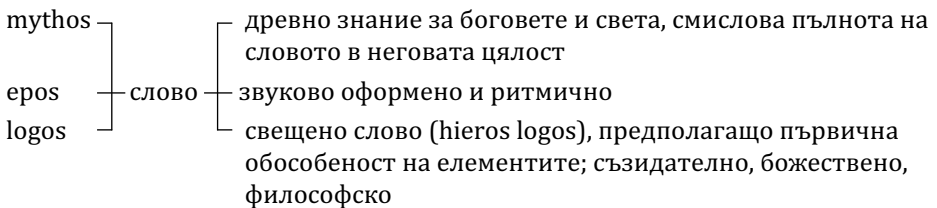
Мит и митология

Определения за мит

- Митовете са предания с неустановен произход и авторство, които съпътстват или спомагат за обяснението на религиозни вярвания. (Робърт Фаулър)
- Митът е разказ за божества или божествени същества, в съществуването на които народът вярва. (Владимир Проп)
- Митът излага свещена история, повествува за събития, случили се в достопааметните времена на „началото на всички начала“... Като цяло митът описва различните мощни проявления на свещеното в този свят. (Мирча Елиаде)

Характеристики на мита

- Мит е една от трите думи за слово в старогръцкия език:

Митът не е обособен жанр на словесността.

В ранния стадий на развитие митовете са били примитивни, кратки, елементарни по съдържание, без разгърната фабула (от лат. *fabula* — разказ, басня). По-късно митовете се превръщат в обширни повествования, свързват се едни с други и образуват цикли.

Митът е феномен (от стгр. *phainomenon* — явяващо се) на митологичното мислене, чиито предпоставки са:

- първобитният човек не се е отделил от окръжаващата го природна и социална среда;
- елементите на логическа разпръснатост, неразчленимостта на първобитното мислене, слято с емоционалната и афектно-моторната сфера.

Като следствие се явяват очовечаването на природната среда, персонафикациите: представянето на сили, свойства и фрагменти от Космоса в качеството им на конкретно-чувствени и одушевени образи.

Символизмът на мита е особеност на първобитното мислене, свързващо субекта и обекта, предмета и знака, вещта и гумата, съществуването и името, персонажите и техните атрибути (признаци, белези). Конкретните предмети, без да губят конкретността си, стават знаци на други предмети или явления, т.е. символично ги заменят (орелът е символ на *Зевс* според старогръцката митология).

За мита е характерно заместването на причинно-следствените връзки с прецедента (първосъбитието) — произходът на предмета се представя за негова същност. Да се обясни устройството на нещо — значи да се разкаже как е възникнало.

В мита събитието е отделено от настоящето, митичните разкази се отнасят към „стародавни, начални времена“. Рязкото разграничаване на митологичен („сакрален“ — свещен) и съвременен („профанен“ — не-свещен) период е характерно за митологичните представи. Затова митът събира в себе си два аспекта — той е разказ за миналото (диахронен) и начин да се обясни настоящето или бъдещето (синхронен).

Съдържанието на мита се осмисля като напълно реално от първобитното мислене.

МИТОЛОГИЯ

- Митологията е организирана в система единство на съществуващи първоначално в диференциран (раздалечен) вид митове, обобщаващи представите на гревния човек за света, в който живее, и за силите, управляващи този свят.
- Митологията е образна система от персонажи, алегории и символи, изразяваща отношението на гревните към света като природен и обществен порядък.
- Митологията е първоначална форма на духовна култура на човечеството.

- Митологията е свещеното духовно съкровище на племето. Тя е свързана със заветните племенни традиции, утвърждава приетата в дадено общество система от ценности, поддържа и санкционира определени норми на поведение. Синтезира началата на религията (поради силната си обвързаност с обреда), на философията, гонаната представа за човека, езика, изкуствата.

В процеса на развитието на обществото чрез сливане митологичните мотиви и сюжети встъпват в сложни взаимоотношения, възникват божествени генеалогии (родословия), митовите се циклизират и се стига до политеистичен (с много богове) *пантеон*. Социалното делене на обществото води до разработване на митологични сказания за богове и герои, които се изобразяват като „преци на аристокрацията“. Създава се „висша“ митология — контрапункт на „низшата“ митология: вярванията на хората в природни духове. Последната е по-устойчива.

Митологията се смесва с религията, с приказката, с героичния епос (чрез образа на културния герой), с легендите и преданията. Съотношението мит-приказка например се състои в прехождането на мита спрямо приказката, като в приказката отслабват първопричинните функции на мита, строгата вяра в истинността на митологичните събития.

Обособени групи митове

- Към най-древните митове спадат митовите за животни, соларните (слънчевите), лунарните и астралните (звездните).
- Централната група от митове у народите с развита митологична система са космогоничните (за произхода на света) и антропогоничните (за произхода на човека). Тук широко разпространени са митологичните мотиви за чудотворното рождение, за произхода на смъртта; развити са митологични цикли, свързани с есхатологията (пророчества за свършека на света).
- Особено важно място заемат митовите за произхода или получаването на някакви културни блага: добиване на огън, овладяване на занаяти и земеделие и др. Тези умения хората придобиват с помощта на т.нар. културни герои (вж. Прометей и митологичният архетип на културния герой — стр. 101).
- Сред митологията на аграрно развитите народи съществено място заемат календарните митове, символично възпроизвеждащи природните цикли (мита за умиращото и възкръсващото божество — Дионис).
- Култовите митове (свещени, обкръжени с дълбока тайна, достойние само на посветените в съответния ритуал — митовите за Дионис, *Деметра*) съставят езотеричната (тайна, скрита) страна на митологията (вж. Глава десета — Старогръцка драма — стр. 78—88). Екзотеричните митове са предназначени за непосветените.

Приказка и мит

Приказката е фолклорен повествователен жанр, основан на измислицата. Има „вълшебен“, авантюрен или битов характер. Произхожда от мита — тя се основава на типично митологични сюжети и мотиви (например историите за герои хитреци, за брак с вълшебно същество или за посещението на други светове).

Съществува най-вече на основата на устното слово — на ритуала на разказването от един разказвач и пред аудитория от слушатели.

Основна разлика между приказката и мита е, че митът е възприеман като „свещен разказ“, в чиято истинност гревните хора не са се съмнявали, а приказката се възприема като измислица, като чудесна история, но не и свещена.

Основните етапи на трансформирането на митологичния сюжет в приказан са:

- Деритуализация и десакрализация (обезценяване на свещеното) — на времето и пространството на действие, на персонажите.
- Отслабване на строгата вяра в истинността на митологичните „събития“ и съзнателно развиване на измислицата. Често недостоверността изрично се посочва от разказвача.
- Замяна на митичните герои с обикновени хора. Приказният герой няма по рождение свръхестествени магически сили, той придобива тези качества посредством изпитания (погвизи и изкушения).
- Отслабване или загуба на етиологизма — деянията на приказния герой нямат тежест от космичен или колективен порядък (т.е. резултатът на действията му е десакрализиран), постъпките му са свързани с индивидуалното благополучие на героя и имат семейно-рогов характер.
- Пренасяне на вниманието от колективните съдби към индивидуалните. Централните персонажи на приказките са обикновени хора. Често дори се подчертава тяхната първоначална социална оцеленост (мотивите за третия брат, за келеша, за сирачето).
- Пренасяне на вниманието от космическата съгбовност към социалната — основана на повествования за утвърждаването на индивида и ценностите му в рамките на общността (семейство, род, племе).

Сказание

Сказанието като понятие е общо рогово название на фолклорни повествователни творби с исторически и легендарен характер, в които ретроспективността на изложението (т.е. художественият поглед е обърнат назад във времето) се съчетава с поетична трансформация на миналото. Сказанията се реализират върху архаични (гревни) сюжети с митологичен произход. Сред различните жанрове на сказанието като най-типични се отделят преданието, легендата и сагата.

Предание

Преданието е сказание, в което под формата на разказ се съдържат сведения за реални исторически лица и събития от миналото на дадена общност. Преданията възникват от разкази на очевидци, смята се, че те съобщават за истинските неща от миналото, което постепенно ги прави неотделима част от традицията на общността. При устното предаване на следващите поколения традиционната колективна памет „изпуска“ конкретните измерения и автентичността на историческото събитие. А лицата, за които се повествува, на принципа на тъждеството се уподобяват на съответен митологичен образец (*герой* или *светец*). Характерна черта на преданието е едновременното присъствие на достоверността на случилото се с елемента на чудото, на възшебното.

Легенда

Легендата (от лат. *legenda*, букв. — това, което следва да бъде прочетено) е фолклорен разказ в немерена реч, в основата на който лежи свръхестествено чудо, фантастичен образ или представа, възприемани от разказвачите и слушателите за достоверни. За разлика от преданието легендата винаги е фантастична по съдържание. Задължителен елемент за легендата е нейната „историчност“ — функционално тя задоволява потребностите на традиционната общност да има своя история, макар и съхранена с типични за мита и приказката сюжетни модели.

Легендата много лесно придобива качествата и на литературен жанр, и на присъствие в литературните традиции на развити култури. Тя може да се появи в светски вариант в епична форма (например разказът за *Тезей* и *Минотавъра*), или пък в сакрален вариант под формата на житие (например свещената история за двубоя между Св. Георги и змея).

В западноевропейската литературна традиция терминът „легенда“ има и по-тясна употреба и с него се обозначават два жанра от църковно-религиозната литература — жития за светци и патерическите разкази (разкази са Светите отци на Църквата).

Сага

Сагата (от староскандинавски *saða* — казвам, говоря) е фолклорно сказание, което по форма много се доближава до епоса. Тя също е обърната към изначалните времена на създаването и развитието на общността. За разлика от епоса обаче, сагата е по-малко синтетична в структурирането на изобразявания свят и, което е особено важна жанрова характеристика, тя се концентрира върху проблемите и ценностите на рода и семейството като представителни институции на цялата общност.

Сагата повествува за перипетиите, през които преминава дадена родова (или семейна) общност в протежение на няколко поколения. Конфликтите в това повествование винаги са някакво изпитание на важни

рогови ценности, свързани със социалното оцеляване. Сюжетът се реализира като поредица от нарушаване на някакъв твърд колективен морален кодекс (напр. убийство на близък родственик или кръвосмесителна брачна връзка, кражба и присвояване на символичен наследствен предмет) и преодоляването на катастрофалните последици от това нарушение.

Терминът „сага“ възниква в германо-скандинавската митологична и епическа традиция, в чиито повествования „свещената история“ се предава чрез роговата проблематика, чрез историята на няколко поколения митични семейства. В гревногръцката традиция функцията на сага са изпълнявали някои митологични цикли като например изпълнените с висок граматизъм истории за *Атригите* и за рогов на Егип. Много характеристики на сагата има и цикълът от келтски митове, свързани с крал Артур.

Развитие на древните представи за облика на божествените същества

тератоморфни (от стгр. *teras* — чудовище)

↓
фитоморфни (от стгр. *phyton* — растение)

↓
зооморфни (от стгр. *dzoon* — животно)

↓
зооантропоморфни (от стгр. *dzoon* — животно, и *antropos* — човек)

↓
антропоморфни (от стгр. *antropos* — човек)

→ *политеистични*

→ *дуалистични*

→ *монотеистични*

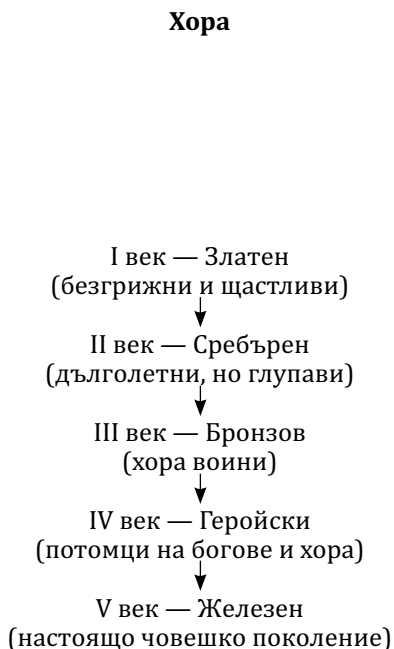
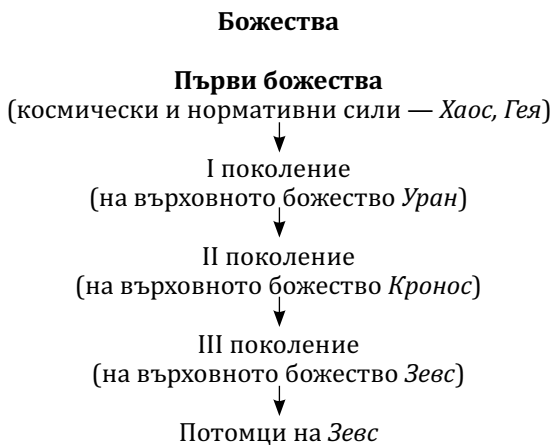
Теогония (раждане на боговете) по Хезиод

Идеята за *олимпийския пантеон* се формира в края на Микенската епоха (втората половина на II хилядолетие пр.Хр.).

- Най-напред възниква *Хаос* (от стгр. *chaos* — паст, зея). След него се появяват *Гея*, *Тартар*, *Ерос*.
 - » *Хаос* — по-късно се превръща в смут на човешката душа.
 - » *Гея* (при римляните *Телус*) — по-късно се замества от *Рея* или *Деметра*.
 - » *Тартар* — по-късно се превръща в най-мрачното място в подземното царство.
 - » *Ерос* — по-късно се превръща в син на *Афродита*.

- *Гея* (Земята) ражда *Уран* (Небето).
- От техния брак се раждат титаните (*Океан, Тетия, Кой, Феба, Хиперион, Тея, Крий, Япет, Тетида, Рея, Мнемозина и Кронос*).
- Най-младият от тях — *Кронос* (лат. *Сатурн*), подучен от *Гея*, скопява със сърп *Уран* и завзема властта от него.
- *Кронос* влиза в брак със сестра си *Рея*, но уплашен за властта си, поглъща всичките си деца.
- *Рея* успява да скрие последното — *Зевс*, който по-късно сваля *Кронос* от трона.
- Срещу *Зевс* въстават *титаните*, но след жестока битка (*титаномахия*) той заедно със своите братя и сестри (*Посейдон, Хадес, Деметра, Хера, Хестия*) ги побеждава и захвърля в *Тартар*.
- След победата над *титаните* разгневената *Гея* ражда *гигантите*, които също искат да свалят *Зевс*, но с помощта на останалите богове и те са победени след голяма битка (*гигантомахия*).
- Победилите богове се установяват на планината *Олимп*, на чийто връх се намират техните дворци, построени от *Хефест*. Живота си там те прекарват в непрекъснати пиршества и веселия, а тяхна храна и напитка са *амброзията* и *нектарът*.

Поколения в старогръцката митология

Графичното представяне на генеалогията на гръцките богове (направена по *Хезиод*) се намира в Приложение 2 — стр. 178—182

По-важни божества в старогръцката митология

(Имената в скобите са на техните римски съответствия)

Уранични (небесни) божества

Зевс (Юпитер) — върховен бог, гръмовержец, владетел на света.

Хера (Юнона) — съпруга на *Зевс*, покровителка на омъжените жени.

Атина Палада (Минерва) — богиня на мъдростта, науката, победоносната война.

Аполон (Аполон) — бог на светлината, на музиката и песента, на предсказанията.

Артемидата (Диана) — богиня на лова, покровителка на родилките.

Афродита (Венера) — богиня на любовта.

Хермес (Меркурий) — бог на търговията, покровител на крадците и измамниците, вестоносец на боговете.

Арес (Марс) — бог на войната.

Дионис (Бакх) — бог на виното и лозарството.

Хефест (Вулкан) — бог на огъня и коваческото изкуство.

Деметра (Церера) — богиня на плодородието и земеделието.

Хеба (Ювента) — богиня на младостта и вечната красота.

Хелиос (Сол) — бог на слънцето.

Селена (Луна) — богиня на луната.

Еос (Аврора) — богиня на зората.

Хестия (Веста) — богиня на огъня и домашното огнище.

Ирида (Ирида) — богиня на дъгата, вестителка на *Хера*.

Ерида (Дискордия) — богиня на раздора.

Темидата (Юстиция) — богиня на правосъдието.

Зефир (Зефир) — бог на западния вятър.

Евър (Волтурн) — бог на югоизточния вятър.

Нот (Аустер) — бог на южния вятър.

Борей (Аквилон) — бог на северния вятър.

Морски божества

Посейдон (Нептун) — бог на моретата и водите.

Тритон (Тритон) — вестоносец на *Посейдон*.

Океан — титан, баща на всички реки и морета.

Нерей — бог на спокойното море.

Хтонични (подземни) божества

Хадес или Аид (Плутон) — бог на богатството, владетел на подземния свят.

Персефона (Прозерпина) — съпруга на *Хадес*, богиня на пролетния цъфтеж и плодородието.

Хеката (Тривия) — богиня на тайнствените природни сили, владетелка на душите.

Харон (Харон) — лодкарят, превозващ душите на мъртвите през подземната река *Ахерон*.

Танатос (Оркус) — бог на смъртта.

Хипнос (Сомнус) — бог на съня.

Морфей — бог на сънищата.

Сукцесия на литературните родове

Синкретизъм на словесността

С термина синкретизъм (съединение) се обозначава изначалната цялостност на битието, идеологията и бита, на различните видове културно творчество. Отнесен към изкуството, синкретизмът означава първичната неразчлененост на родове и жанрове.

Поетичните форми преди *Омир* и *Хезиод*, свързани с битовата и най-вече с религиозната практика, се отличават със синкретичния си характер.

! Синкретизмът на древната поезия:

- представя неразчленимата цялост и единство на разказ (слово), мелодия и ритмично телодвижение (танц);
- това единство се проявява в различните обредни действия, характерни за родовата община.

Сукцесия на литературните родове

Що е сукцесия

Сукцесия е процесът, при който от първичната и единна художествена форма последователно се оформят и отделят основните литературни родове: епос, лирика, драма.

Сукцесия на литературните родове в старогръцката литература

- ! Сукцесия в античната епоха е следващото едно след друго във
• времето записване на основните литературни родове епос, лирика и драма.

И трите литературни рода в *античността* са поезия — заради стихотворната форма на творбите. Първоначално поезия се нарича словесното изкуство изобщо, а като проза се определят всички нехудожествени словесни произведения. В нашето съвремие поезия и проза се съотнасят пълноценно; днес епосът и драмата се отъждествяват повече с прозаическия тип творчество — романът например е епически жанр.

В старогръцката литература обаче прозата (немерената реч) възниква отделно от епоса, лириката и драмата през VI в. пр.Хр. Старогръцката поезия се създава на основата на песенния фолклор, чието митологично съдържание изпълнява важни идеологически функции. Литературната проза възниква от прозаическия фолклор (приказки и басни), служи повече за развлечение. Прозата се заражда заедно с гръцката наука и философия и се обвързва с критическата мисъл, разрушаваща митологичната система.

Поезия

Всеки от родовете притежава един доминиращ елемент:

а) Епос:

- записва се през VIII в. пр.Хр.;
- основава се на разказа.

б) Лирика:

- записва се през VII в. пр.Хр. и така се появява „личната“ лирика;
- основава се на мелодичното и ритмичното слово.

в) Драма:

- обособява се през VI в. пр.Хр.;
- представя действие и се основава на единството на слово (монолози, диалози), мелодия и ритмично телодвижение (танц, жестове).

- ! Но във всеки от литературните родове се откриват трите елемента на старото синкретично единство, вече не равнопоставени, а в определена йерархия, различна в отделните родове. Това синкретично единство днес не може да бъде възприето, защото

са оцелели единствено текстовете на творбите и те се възприемат само като слово.

Проза

а) Историография:

- появява се в началото на VI в. пр.Хр.;
- основава се на историческите съчинения за реални лица и събития и представя критично отношение към митовете.

б) Философия:

- полага началото си през VI в. пр.Хр.;
- основава се на научно-философските съчинения, тълкуващи естествените природни процеси без участието на божествените сили.

в) Басни:

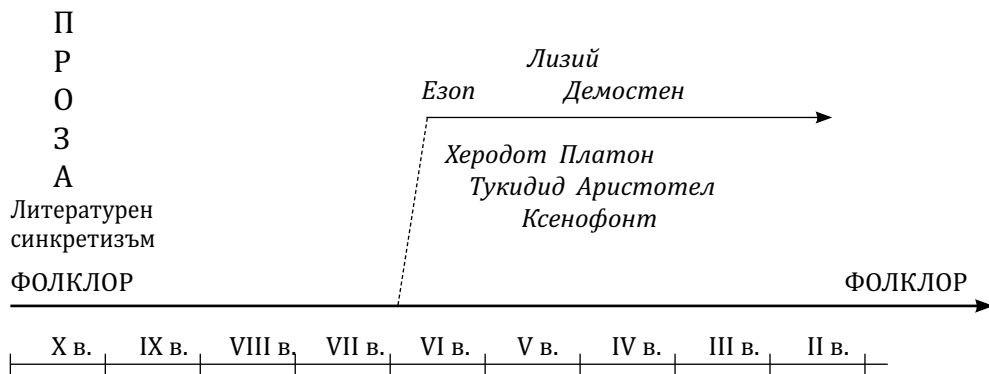
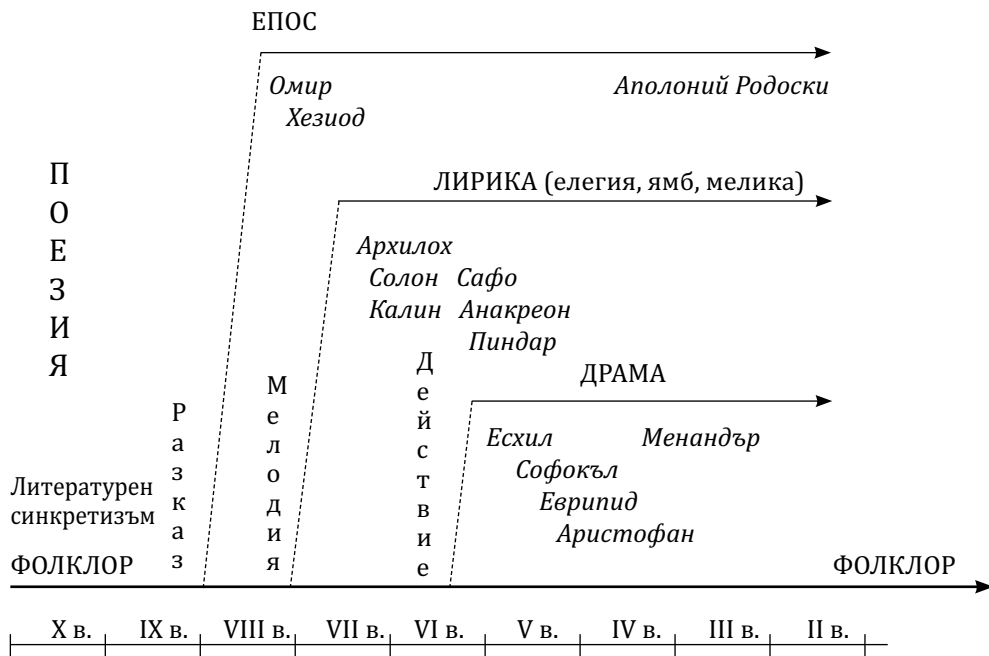
- създават се през VI в. пр.Хр.;
- основават се на фолклорните разкази за животни.

г) Фолклорни повествования:

- оформят се през VI в. пр.Хр.;
- основават се на фолклорни разкази за исторически лица или битови персонажи, където сюжетът протича непосредствено (без намесата на висши сили).

д) Ораторска проза:

- обособява се в началото на V в. пр.Хр.;
- основава се на практическата употреба на красноречието за оказване на силно влияние върху слушателите.

Старогръцки епос

Епос. Видове епос

Що е епос

- Повествование за далечното минало на дадена общност, съдържащо цялостна картина на колективния етнически живот и представящ в хармонично единство едно славно битие.
- Първоначално е предназначен за устно изпълнение.
- Рецитиран е на големи празници или пирове.

Видове старогръцки епос

„Времето на епоса“ е този период от живота на даден етнос, дефиниран от Лев Гумилев като „фаза на подем“ — на бурния растеж на ново-създаващата се народност по пътя ѝ към национална идентичност.

а) Митологичен:

- най-ранният епически вид, възникнал и оформил се в дълбока древност;
- негова основна тема е създаването и първоначалното уреждане на света;
- няма запазени образци, отделни негови митове предава *Хезиод* в своя епос „*Теогония*“;

- творчеството на *Хезиод* има дидактичен (поучителен) характер. То бележи края на Геометричната епоха, когато героичните идеали губят непосредствеността си и се превръщат в поучения и наставления.

б) Героичен (*Омир*):

- свързан с култа към *героя* (от стгр. *heros*);
- възниква във време на формиране на по-големи (от архаичния родов колектив) етнически общности и на ранни държавни обединения на етнически принцип;
- има важната функция на културна спойка за племенните групи и използва обширната повествователна база на митологията;
- словесна форма на колективната памет, жизнен еталон, средство за идеологическо и естетическо възпитание на поколенията.

Особености на Омировия епически стил

- **Обективност** — дава картина за цялостен свят, без да навлиза дълбоко в психологията на персонажите (действащите лица в художествено произведение).
- **Циклична структура** — представя поредица от събития, обединени от обща тема с характерни мотиви и *герои*, чиито действия и съдба преповтарят живота на отделната личност и колектива.
- **Външно изображение** — обръща се внимание върху външната страна на събитията, липсва изображение на вътрешния свят на *героите*.
- **Традиционност** — демонстрира се преклонение пред старината, пред героичното минало.
- **Монументалност** — стреми се към всеобхватност на миналото и настоящето; подробно се описват и най-дребните детайли.
- **Героизъм** — *героят* трябва да е в единство с племето, да бъде негов безстрашен водач в битките.

Епически герои

Героят в митовите от предписмения период на литературата е единствен източник и цел на действието, докато в епоса и трагедията той съществува в името на художественото цяло — той е елемент от единството на действието.

В старогръцката митология се различават три категории същества:

- богове;
- *герои*;
- хора (простосмъртни).

Героите се ползват с висока популярност, което обяснява не само позицията им на централни персонажи в епоса и трагедията, но и в създаването на специален култ към *героите*, обвързан най-вече с тяхната смърт и вярата, че те имат и друго посмъртно съществуване. Според Мирча Елиаде *героите* са „персонажи, чиято смърт изтъква особено и които имат тесни връзки с борбата, атлетическите игри, гагателството, посвещението в полова зрелост и мистериите...“.

Раждането и детството на *героите* са необикновени. Те са потомци на богове; често тяхното раждане е необичайно. Биват изоставяни малко след раждането (Егип, *Персей*) или просто временно са разделяни от родителите (*Ахил* живее при учителя си, *кентавър*а *Хирон*), прекарват младостта си, като пътуват по далечни земи и извършват многобройни приключения — бойни и спортни подвизи.

Героите се характеризират с креативност (способност за творене) — подобно на културните герои (вж. Прометей и митологичният архетип на културния герой — стр. 101). Те изобретяват, основават и откриват множество човешки институции:

- законите на града (много елински *полиси* почитат *герои* като свои основатели) и правилата на градския живот;
- брачните норми;
- някои занаяти;
- пеенето;
- писмеността;
- бойната и ловната тактика.

Те се смятат за учредители на спортните игри — спортното състезание е една от характерните форми на техния култ. Общогръцките празници в *Олимпия*, *Делфи*, *Истъм* и *Немея* (вж. Общогръцки (панелински) празници — стр. 81) са били посветени не само на богове (*Зевс*, *Аполон*, *Дионис*), а и на *герои* (*Пелопс*, *Херакъл*).

Някои *герои* са свързани с ритуалите за *инициация* на юношите — посвещения, чрез които младежите доказват готовността си да бъдат достойни мъже. Много моменти от детството на *Ахил* се тълкуват като посвещенчески изпитания:

- той е подложен от майка си на преминаването през огъня и водата (закаляването);
- получава воинско възпитание при *Хирон* — далеч от родителите;
- известно време живее сред девойки, облечен като девойка.

Изключителната гибел е характерна за *героите*. По-голямата част от тях биват застигнати от жестока смърт във война (прег *Тива* и

Троя), в единоборство или след предателство (*Агамемнон* е погубен от съпругата си *Клитемнестра*). Много често техният край е драматичен — *Орфей* е насечен на парчета от тракийците, *Херакъл* се самоизгаря, *Актеон* е разкъсан от кучетата му, *Асклепий* е поразен от мълнията на *Зевс*, *Орест* е ухапан от змия.

Според митовете голяма част от героите нямат участта да са в мрачното царство на *Хадес*, а населяват райските *Елисейски полета* (у *Хезиод* — *Острови на блажените*).

Тъкмо смъртта на *героите* издава и потвърждава свръхчовешката им природа. „Дори и да не са безсмъртни като боговете, *героите* се различават от хората, поради факта че продължават да действат след смъртта си. Мощите на *героите* притежават огромни магико-религиозни сили. Техните гробове, реликви, празни гробници продължават да влияят върху живите в продължение на дълги векове. *Героите* се приближават до положението на боговете благодарение на своята смърт: те се радват на неограничено съществуване след смъртта...“ (Мирча Елиаде). Героичната смърт и останките на *героя* имат висока религиозна стойност — умирайки, *героят* става благосклонен дух, който закриля общността от нашественици, епидемии и всякакъв род бедствия.

Основни черти на епическите герои

Физическа и социална мощ

- *Героят* притежава изключителна физическа сила.
- Отличава се с необуздано поведение и негов движещ мотив е гневът.
- Всява страх у враговете си.
- Характерът му го тласка към конфликт с боговете (разрешаван в крайна сметка по мирен начин).
- Задължително е вожд и олицетворява общността, към която принадлежи.

Физическа и духовна красота

- *Героят* не може да бъде грозен.
- Има хармония между физическия образ и духовния свят на *героя*.

Висока нравственост

- *Героят* е носител на най-ценните добродетели за хората от *античността*.
- Не обладава низки и отблъскващи качества.

„Морален човек у *Омир* значи красив, силен, умен, красноречив, човек от благороден произход, когото съпътстват щастието и славата“. (Алексей Ф. Лосев)

- ! Но коварството и измамата по време на война не са смятани за
- отрицателни качества по това време. *Одисей* е наричан от *Агамемнон* „изпълнен с опасни коварства“.

Етика на героя

Житейската му цел е борбата за слава

- *Героят* е водач на племето си и трябва да бъде винаги пръв.
- Неговата цел в една битка е не толкова плячката, колкото славата (стгр. *kleos*), която ще придобие в боя (славата направо се отъждествява с военните подвизи), дори това да коства живота му. Когато *Хектор* разбира, че е обречен на гибел, той пак атакува *Ахил*, за да не загине безславно.

Героят е призван да изпълнява волята на олимпийските богове на Земята сред хората — да въвежда порядък в живота, като внася справедливост, мяра, закон сред елементите на хаос и дисхармония. Затова той е надарен с извънмерна сила и свръхчовешки възможности. *Героят* обаче е лишен от безсмъртие, което остава божествена привилегия. Оттук идва несъответствието между ограниченото смъртно съществуване и стремежа на *героя* да се утвърди в безсмъртието. Невъзможността за лично безсмъртие се компенсира с безсмъртието на подвига (стгр. *aristeia*, оттам — аристократ) и славата сред потомците.

Стремежът към слава е опит на *героя* да постигне чрез духовната връзка с бога вечността на своето име. Душите на обикновените смъртни нямат право на „памет“, защото не са имали мисията да извършат значими деяния, т.е. те изгубват своята историческа индивидуалност. Единствено *героите* запазват личната си същност — паметта за себе си, след смъртта си. След като през целия си земен живот е извършвал доблестни дела, *героят* става примерен образец за всички, които се стремят да надмогнат ефирното (бързопреходно) положение на смъртния, да спасят имената си от окончателна забрава, да оцелеят в паметта на хората. Така в Древна Гърция биват героизирани (прославяни) действителни исторически личности:

- известни атлети победители;
- основатели на колонии;
- спартански царе.

Загиналите воюни в битките при *Маратон* и *Платея* са били почитани като *герои* (а за религиозното съзнание наистина са *герои*). Техните изключителни подвизи ги отделят от останалите смъртни и ги „проектират“ в категорията на *героите*.

Героят трябва да е доблестен

За Омировите *герои* понятието за доблест и добродетел е едно (стгр. *arete*) и се отнася преди всичко към воинската дейност и спортните състезания, а след това към по-общите качества на човека — като идеал за „висша степен на съвършенство“.

Героят притежава чувство за воинска чест

- собствена;
- на другаря;
- на отряда — *Ахил* се оттегля от битките не толкова заради отнемането на *Бризеида*, а защото с този акт е накърнена воинската му чест, както и честта на воините, които води.

„Айдос“

Задължителна нравствена система от божествените и обществени норми на поведение, с която *героят* трябва да се съобразява.

Една от най-необходимите принадлежности на героическата идеология у *Омир*, „айдос“ (стгр. *aidos*) буквално означава непоносимо чувство за срам. Това понятие обаче има по-богат смисъл — то е съвест, чувство за дълг, съзнание за задължение.

- „Айдос“ е разбран като почит към общественото мнение и като натиск на общността върху индивидуалните импулси: *героят* трябва да има мярка в своите действия и да не престъпва границите на обществения морал — затова и *Ахил* се покорява на решението на боговете да предаде тялото на *Хектор*, за да не предизвика божествения гняв; *героят* не може да отстъпи от страх пред по-силния противник — емблематични са гумите на *Хектор* „срам ме е от троянци“.
- „Айдос“ е своеобразно съсловно чувство, норма за воинско поведение, което поддържа у *героя* страх да не бъде порицан от страна на своите другари — *Аякс* приканва *ахейците* да защитят корабите си с призивите „да бъдат мъже“, „да имат срам в гушата си“.
- „Айдос“ е срам, на който *героят* е изложен пред цялата общност; причинен от ирационална постъпка (стгр. *ate*) вследствие на гър-

зост — „хюбрис“ (стгр. *hybris*). Дори само мисълта за възможно престъпление предизвиква у *героя* чувство на срам.

- Действия, предизвикващи „аюдос“: страхливост, лъжа и вероломство, високомерна гързост и липса на почитание, жестокост или предателство спрямо безпомощните.
- Като специален стандарт на воинско поведение „аюдос“ е обвързан с „немезис“ (стгр. *nemesis*) — понятие, което може да се преведе като възмущение, възмездие, отмъщение; ако „аюдос“ е това, което *героят* чувства по отношение на свое прекомерно действие, „немезис“ е това, което той чувства по отношение на такова действие на друг човек.

Крайности в поведението на героите

- „Менос“ (стгр. *menos*) — сила, мощ, ярост, стремителност; аномално състояние на ума и тялото по време на битка, изразяващо се като прилив на енергия, усиляване на жизнената и физическата мощ, изпълване на героическата натура с увереност и решимост, с неустов порив за воински подвизи; свещена ярост, воински бяс и раздразнителност, които трудно се уталожват; „менос“ означава и гняв — с това понятие се изразява дълбокият гняв на *Ахил* спрямо *Агамемнон*. „Менос“ е витална сила, присъща на представителите на воинското съсловие. Проявява се в страшен вик, разгорещаване, огнен поглед. Огненото осмисляне е задължително и ако се съобрази с каноните на митологичното мислене, то трябва да се разбира не метафорично, а буквално — за *Омировия* съвременник гневът на воина в „*Илиада*“ е действително вътрешно горене (плам) и очите му наистина излъчват огън.
- „Хюбрис“ (стгр. *hybris*) — специфична черта на природата на *героите*, наклонност да нарушават свещени канони и забрани, да се светотатства, да се надхвърля мярката на позволеното от боговете (*Агамемнон* не връща *Хризеида* на баща — *Аполонов* жрец, и отнема законната плячка на *Ахил*; *Ахил* поругава трупа на *Хектор*).
- „Ате“ (стгр. *ate*) — заслепление, заблуда, безразсъдство; божествено изкушение; аномално състояние на ума, временна лудост в резултат на външна „демонична“ сила (бог или демон); „ате“ е най-често наказание за осъдителна припряност — т.е. предизвиква се от „хюбрис“.

! Всички отклонения от нормалното човешко поведение (несистематизираните ирационални импулси и постъпките, следващи от тях) предизвикват наказателна реакция на божествата.